

JUAN NADAL CAÑELLAS^{†*}

ELS CATALANS A TRÀCIA I LA DESCOBERTA DE LA TOMBA DE BERENGUER D'ENTENÇA

RESUM

Després de l'assassinat de Roger de Flor (cap de la Companyia Catalana aliada d'Andrònic II Paleòleg) comanat per l'hereu de l'Imperi bizantí, Miquel IX, els almogàvers declararen la guerra a l'Imperi i devastaren literalment tot el territori bizantí. Al cap de les hosts catalanes, que es dividiren en dos grups, es posaren el noble Berenguer d'Entença i el plebeu Bernat de Rocafort. Aquest, ambiciós i sense escrúpols, estava tan decidit a fer-se amb el comandament suprem dels almogàvers que no dubtà a assassinar Berenguer d'Entença en una emboscada ben ordida. Ramon Muntaner, cronista de l'epopeia catalana d'Orient, descriu detalladament les circumstàncies del seu assassinat, les exèquies que li feren i el lloc de la seva sepultura. L'autor d'aquest article ha dedicat dues campanyes arqueològiques a tractar de localitzar aquesta tomba i creu poder afirmar, sense dubte, haver-ho aconseguit basant-se en la sèrie d'arguments fefaents que hi exposa.

PARAULES CLAU: *Berenguer d'Entença, Companyia Catalana, Bernat de Rocafort, Ramon Muntaner, Ferran de Mallorca*

Catalans in Thrace and the discovery of Berenguer of Entença's tomb

ABSTRACT

After the assassination of Roger de Flor (leader of the Catalan Company, who were allies of Andronikos II Palaiologos) at the order of the heir to the Byzantine Empire,

* Amb la col·laboració del professor Charalampos Vakirtzis. L'autor d'aquest article va morir el dia 15 de gener de 2016.

Data de recepció: 16 d'abril de 2014 / Data d'acceptació: 27 de febrer de 2015

Acta historica et archaeologica mediaevalia, 32 (2014-2015), pàgs. 285-300, ISSN: 0212-2960

DOI: 10.1344/AHM2014-2015.32.6

Michael IX, the Almogavars declared war on the Byzantines and devastated the entire Byzantine territory. At the head of the Catalan forces, which were divided into two sections, two men took charge, one being the nobleman Berenguer of Entenza and the other the commoner Bernardo of Rocafort. The latter, ambitious and unscrupulous, was so determined to gain complete control of all the Almogavars that he did not hesitate to assassinate Berenguer of Entenza in a carefully plotted ambush. Ramón Muntaner, in his chronicles of the Catalan epic in the East, gives a detailed account of the circumstances surrounding this assassination, the obsequies that followed and the place of burial. The author of this article organised two expeditions to find the grave in question, and believes that its location can be established beyond doubt through the series of well-founded arguments presented here.

KEYWORDS: *Berenguer de Entenza, the Catalan Company, Bernat de Rocafort, Ramón Muntaner, Ferran of Mallorca*

ELS CATALANS A TRÀCIA

Un dia no determinat del mes d'agost de 1307, un assassinat decidia el futur de la Companyia Catalana d'Orient, més coneguda amb el nom «els almogàvers». Berenguer d'Entença,¹ un dels grans cavallers de Catalunya, queia cosit a llançades pels familiars d'un dels cabdills de tropa, ambiciós i sense escrúpols, Bernat de Rocafort.

Els almogàvers, un exèrcit de mercenaris originàriament procedents de Catalunya i comparable a allò que modernament és la Legió, després de guanyar la corona de Sicília per a la Casa de Barcelona, havien anat, amb el vistiplau del seu senyor natural, l'acabat d'entronitzat Frederic III de Sicília, a oferir els seus serveis a l'emperador de Constantinoble, Andrònic II, anomenat «el Vell», hostatjat per l'avançada de les tribus turques a l'Àsia Menor. Els manava Roger de Flor, un antic templari expulsat de l'orde, que havia sabut guanyar-se el favor de l'emperador bizantí, que li donà per esposa la seva neboda i el nomenà, primerament, megadux i, dos anys més tard, cèsar de l'Imperi, tercera dignitat a la cort bizantina després de la de l'emperador i de la del seu hereu.

Les victòries de la Companyia Catalana sobre els turcs foren espectaculars. En uns pocs mesos foragitaren de l'Àsia Menor, amb mètodes no sempre ortodoxes,²

1. Berenguer d'Entença (?-1307), noble català del llinatge dels Entença, un dels dotze fills de Berenguer d'Entença i Santmartí-Castellvell (cinquè baró d'Entença) i la seva muller Galbors de Montcada. La seva germana Saurina es va casar amb Roger de Llúria. El 1305 va ser nomenat megaduc de l'Imperi bizantí. Fou comandant en cap de la Companyia Catalana d'Orient després que Miquel IX Paleòleg, fill de l'emperador de Bizanci, assassinés Roger de Flor, l'anterior comandant en cap de la Companyia, i va declarar la guerra a l'Imperi d'Andrònic com a represàlia.

2. Vegeu Juan NADAL CAÑELLAS, «El patriarca Atanasio I de Constantinopla y Roger de Flor», *Acta Historica et Archaeologia Mediaevalia*, 23-24 (2002), pàg. 293-329.

tots els invasors i els perseguiren fins a les anomenades Portes de Ferro, és a dir, al fons d'Anatòlia, allà on comença el regne armeni de Cilícia. Abans que ells, l'hereu de l'Imperi, Miquel IX, havia intentat diverses vegades aquesta campanya sense ésser capaç d'avançar ni un pas dins la terra ocupada. Vista, doncs, la incapacitat de les tropes imperials de mantenir els seus dominis a la península Asiàtica, sorgí en el cor de Roger de Flor la idea de crear-hi un regne per a si mateix i es declarà vassall de l'emperador. Emperè aquest pretès desmembrament del domini imperial, junt amb la humiliació que li havien causat les campanyes victorioses de Roger de Flor comparades amb les seves, féu enfurir Miquel IX, caràcter apassionat, molt divers del prudent i ponderat del seu pare Andrònic. Sense reparar en les conseqüències, Miquel va fer assassinar Roger de Flor en ocasió d'un sopar que li havia ofert, i això desencadenà la terrible «venjança catalana».³ La devastació de la regió entorn a Constantinoble va ser tal que la Companyia Catalana es va haver de plantejar emigrar a altres terres gregues per tal de trobar queviures per a la tropa.⁴

Va ser així que la Companyia decidí emprendre la marxa a través de Tràcia cap a Tessalònica. Emperè mort Roger de Flor, la host mancava d'un líder suprem que unifiqués els dos grups de què es componia la Companyia; el dels almogàvers d'origen teòricament català, comandats per Berenguer d'Entença i Ferran Eiximenis d'Arenós, ambdós membres de la noblesa,⁵ i el de la tropa de turcs i turcoples (turcs cristians) que estaven al servei de la Companyia, capitanejats per l'adventici Bernat de Rocafort. Entre els dos grups sorgien sovint altercats, sorneguera-ment provocats per l'ambició Rocafort, decidit com estava a fer-se amb el comandament suprem de la Companyia. De cara a aquesta situació, Frederic III de Sicília, que seguia considerant-se senyor feudal de la host, va creure necessari enviar un personatge de prestigi com a successor de Roger de Flor i va elegir un cosí seu, Ferran de Mallorca, fill del seu oncle, el rei mallorquí Jaume II. Muntaner, al capítol 270 de la seva Crònica, en diu que era «el millor cavaller i el més ardit que

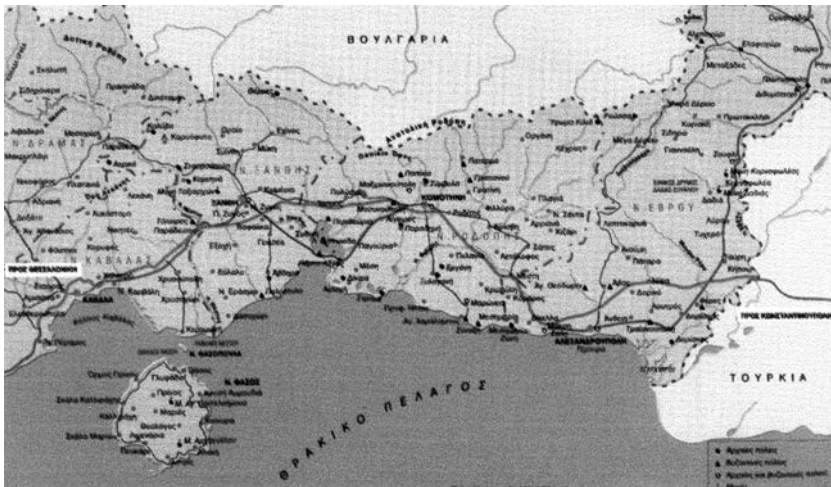
3. Les fonts que descriuen aquest fet, la *Crònica* de Ramon Muntaner i el *De Andronico Paleologo*, més freqüentment citat com a *Relacions històriques* o simplement *Història*, de Georges Paquimeres, sorprenentment coincidents, han estat perfectament utilitzades pel professor Ernest Marcos en la seva obra *Almogàvers*.

4. Gregoras, pàg. 244, escriu: «Devastaren i pillaren la costa i l'interior del país en tota la seva extensió, des de Maronea i Ròdope fins a Bizia». L'escassetat que regnava a la regió de Gallípoli està confirmada per un passatge d'una lletra de Cristiano Spinola a Jaume II: «De Romania vero dicitur quod ibi sint vitualia valde cara et quod Cathalani Gallipoli existentes et in illis contratis habent vitualium indigentiam valde magnam» (Rubió, *Diplomatari*, doc. xxxiii) [EC núm. 891].

5. Ferran Eiximenis d'Arenós pertanyia a la gran noblesa valenciana. Quint fill de Balasc Eiximenis d'Arenós, dit «el Major», i d'Alda Ferrandis. El seu avi patern, Eiximèn Peres d'Arenós, va ser lloc-tinent de Jaume I al regne de València. A Ferran, essent el cinquè fill (el primer havia heretat els títols i les terres; el segon va ser una noia, Teresa, i el tercer havia estat destinat a la carrera eclesiàstica, com aleshores era costum), no li quedava altre camí que dedicar-se a les armes. Així va ser que s'enrolà a les hosts de Roger de Flor, del qual més tard es va separar i no tornà a la Companyia Catalana fins que aquest va ser mort. Aleshores va dirigir, junt amb Berenguer d'Entença, la part de la Companyia on hi havia els almogàvers catalans.

en aquells temps fos fill de rei al món, i el més dreturer i el millor ordenat en tots els fets».⁶

L'arribada de Ferran desbaratà els plans de Rocafort, que, amb mil argücies, obtingué que l'infant renunciés a fer-se càrrec de la Companyia. Es va decidir, emperò, que aquest acompanyaria la tropa des de Gallípoli, on els almogàvers havien establert la seva base, fins a la ciutat de Christúpolis, l'actual Kavala, i que després retornaria a Sicília. Ramon Muntaner, que era el mestre racional de la Companyia, és a dir, qui portava els llibres de la comptabilitat i custodiava el segell oficial, donant prova de la seva infrangible fidelitat a la Casa de Barcelona, va declarar que també ell, arribats a Christúpolis, remetria segell i llibres a Rocafort i se'n aniria amb l'infant Ferran. Entretant, comandaria la flota de la Companyia, consistent en vint-i-quatre barques i llenys i quatre galeres, tots armats, que, per mar, transportaria les dones i els infants, junt amb els equipatges, fins a l'esmentada ciutat, l'actual Kavala, i que allà, «si ells hi eren abans que jo», diu Muntaner, «m'hi esperarien, i que, si jo hi era abans que ell, els esperés».⁷

El mapa assenya la via Egnatia que seguí la Companyia Catalana per travessar Tràcia.

Així, doncs, va començar el descens en direcció a Tessalònica, a través de Tràcia. Per evitar les freqüents escaramusses entre les dues parts de l'exèrcit a les quals hem fet al·lusió, l'infant Ferran va ordenar que la host de Rocafort obrís la marxa i, a un dia de distància, la seguís la Companyia de Berenguer d'Entença i d'Eiximenis.

Aquesta assenyada disposició va fer que les coses marxessin bé fins que, en una de les etapes, els de Rocafort arribaren per passar la nit a una ciutat, Anastasiúpolis,

6. Muntaner, cap. 270, pàg. 444.

7. *Ibíd.*, cap. 231, pàg. 380.

«on tot eren jardins i hi havia tota mena de fruits que en aquell temps convenien i bones aigües i molt vi que hi trobaren per les cases», diu Muntaner en sa Crònica.⁸ Per això es llevaren molt tard i retardaren notablement la marxa.⁹

Una de les portes de la muralla d'Anastasiúpolis
on la host de Rocafort passà la nit.

Mentrestant, les tropes d'Entença i d'Arenós «havien tingut tot el contrari», se-
gueix Muntaner,¹⁰ és a dir, varen haver de passar la nit en un camp ras, més enllà de
l'actual ciutat de Komotēnē, i els despertaren els primers raigs del sol d'agost, que
comença a fer sentir la seva inclemència ben aviat.¹¹ Per això emprengueren la marxa
molt més aviat que de costum, vestits al més lleugerament possible. Els capitans amb
la camisa sola, sense la cuirassa de ferro que els grecs, no sense raó, denominen *clíva-*
non, que vol dir «forn». I succeí el que no havia de passar. «El diable que no fa sinó
mals», diu Muntaner en la seva Crònica,¹² va posar l'avantguarda d'Entença a la vista

8. *Ibid.*, cap. 232, pàg. 381.

9. L'exèrcit català estava compost, a més de per cavallers, per tropes d'infanteria i per auxiliars i servidors amb el seus carros. La seva marxa al llarg de la via Egnatia no devia superar els trenta o quaranta quilòmetres diaris. Precisament per alleugerir-la, la Companyia havia embarcat les dones i els infants en les naus que dirigia Ramon Muntaner. Avui en dia, els manuals militars, per un desplaçament de tropes expedicionàries en aquella regió, preveuen un avanç de vint-i-dos a trenta quilòmetres diaris.

10. Muntaner, cap. 232, pàg. 381.

11. El professor Vakirtzis ha estudiat minuciosament les dades dels historiadors i ha demostrat que les cases de què parla Muntaner (Muntaner, cap. 232, pàg.) on romangueren els de Rocafort eren algunes construccions encara dempeus a l'interior i a l'exterior d'Anastasiúpolis-Peritheóron. A l'època dels catalans, la ciutat ja estava mig abandonada després que en 1206 el búlgar Joannitzis hagués saquejat un gran nombre de poblacions de Tràcia, però la plana de Xanthē seguia sent un terreny ben arborat, fresc i verdejant. Per contra, les hosts de Berenguer i d'Arenós, junt amb l'infant de Mallorca, varen haver d'acampar a la plana tòrrida de Komotēnē.

12. Muntaner, cap. 232, pàg. 381.

de la rereguarda dels Rocafort i «una veu de diable sorgí entre ells que cridava: Armes! Armes! Que veig la Companyia d'en Berenguer d'Entença i d'en Ferran Eiximenis que ens volen matar»¹³. Així de mà en mà», continua Muntaner, «la veu arribà fins a la davantera, i en Rocafort feu armar els cavalls, i tots s'aparellaren, i els turcs i els turcoples igualment».¹⁴ Quant a Berenguer d'Entença, aquest «muntà en son cavall», diu el cronista, «vestit amb una cota i tot desguarnit, amb l'espasa a la cinta i l'ascona muntera a la mà: i volgué acabdillar els seus i barrar-los el pas i fer-los tornar enrere. I anant ordenant així com podia, que ningú sabia quina rumor corria, [...] vingué en el seu cavall, armat de tots punts, n'Humbert de Rocafort, germà menor d'en Bernat de Rocafort, i en Dalmau Sant Martí, llur oncle, així mateix en son cavall armat [...] i en Berenguer d'Entença els cridà què passava, però ells no esperaren més i ambdós el van ferir. I trobant-lo desarmat, passaren-li les llances de l'altre part, així que ambdós aquí mateix el mataren».¹⁵

Vista del camp on tingué lloc la batalla. Al fons, a la muntanya, Xanthē, des d'on els habitants veien la lluita i on es refugià Eiximenis d'Arenós. A la dreta, entre una densa arboreda, les runes de la ciutat d'Anastasiúpolis.

13. Cristiano Spinola, en una lletra a Jaume II datada a Gènova el 16 de setembre de 1307, publicada per Rubió al seu *Diplomatari* (doc. xxxv), descriu aquesta brega que testimonis oculars, uns catalans que venien de Gallípoli en un lleny, comunicaren a Alafonsí Spinola: «quod Cathalani qui in Gallipoli morabantur, simul fuerant preliati. Quorum una pars fuerat dominus Berengarius de Entença cum maiori parte bonorum hominum partibus existencium in [...] altera pars fuerat Rochaforte cum Almogaveris et hominibus peditibus atque Turchis qui cum Cathalanis fecerant comitivam, quod prelium dictus Rochaforte devicit et ibi perentus fuit dominus Beringarius de Entença». Paquimeres també descriu la discòrdia entre Rocafort i Entença i amb aquest fet acaba el seu llibre (ed. Bonn, pàg. 652; ed. Failler, pàg. 711).

14. Muntaner, cap. 232, pàg. 381. La distància entre Komotênē i Anastasiúpolis-Peritheóron és de trenta-dos quilòmetres, fet que explica que els cavallers de l'avantguarda del segon grup de catalans arribessin al cap d'algunes hores a la rereguarda del primer grup.

15. Muntaner, *ibíd.* pàg. 382.

Bernat de Rocafort havia aprofitat l'avinentesa per alliberar-se d'un dels seus rivals, però encara volia dur a terme el seu pla fins a la fi i, per mitjà del seus parents, no deixà passar aquella circumstància tan favorable com inesperada. El seu germà i el seu oncle, quan hagueren mort Berenguer, «cercaren els altres i assenyaladament en Ferran Eiximenis»¹⁶. Però «aquest», diu Muntaner, «com a bon cavaller i savi, en oir el brogit, muntà en son cavall tot desguarnit i anava acabdillant, i quan veí que els d'en Rocafort havien mort en Berenguer, i anaven amb els turcs i turcoples, que feien tot els que ells els manaven, i veié que tothom moria, prengué trenta homes a cavall i se'n anà a un castell que era del Emperador».¹⁷ Paquimeres, l'historiador grec que relata els mateixos fets que Muntaner amb una notable coincidència,¹⁸ ens dóna el nom del castell de muntanya on es refugià Eiximenis: «fugí a Xanthē, on de seguida que el conegueren, li obriren les portes».¹⁹ Això, malgrat que Xanthē pertanyia a l'emperador, a qui la Companyia estava fent la guerra. Els de Xanthē, emperò, havien vist des de les seves muralles tota la «brega»²⁰ que tenia lloc al camp que estava al peu de la seva elevació i per això, conclou Muntaner, «el recolliren bonament».²¹ Durant la batalla, setanta cavallers més es refugiaren a Xanthē, de manera que hi va arribar a haver-hi cent prohoms catalans.

Inscripció que assenjala l'emplaçament de l'antiga Xanthē. Ara, l'actual ciutat de Xanthē s'estén al peu de la muntanya.

16. Ídem.

17. Ídem. Arribat a Xanthē, Ferran es passà al servei de l'emperador Andrònic, que el nomenà megadux de l'Imperi (abans ho havien estat Roger de Flor i Berenguer d'Entença) i, en 1307, li donà per esposa la princesa imperial Teodora de Constantinoble.

18. Vegeu l'opuscle d'Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Paquimeres i Muntaner*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 1927, col. «Memòries», vol. 1, fasc. 2.

19. Paquimeres, ed. Bonn, II, pàg. 652, lín. 12. L'edició crítica d'Albert Failler, que pren com a base un altre manuscrit, no consigna el nom de la ciutat.

20. Muntaner, cap. 232, pàg. 382.

21. Ídem.

Des de les muralles de l'antiga Xanthê
es veu perfectament la plana
on tingué lloc la batalla.

En l'entretant, els de Rocafort «ferint i matant vingueren fins on era la senyera del senyor Infant [...] i tantost com el senyor Infant fou prop d'ells, cessà l'atac; però no cessà prou que en aquell dia no matessin dels nostres mateixos, això és de la Companyia d'en Berenguer d'Entença i d'en Ferran Eiximenis, més de cent cinquanta homes de cavall i ben bé sis-cents homes de peu».²²

Muntaner continua: «I quan el senyor Infant vingué a la plaça on jeia mort en Berenguer d'Entença, descavalcà i començà a fer gran dol sobre ell, i el besà més de deu vegades, i tots quants eren a la host feren el mateix. I en Rocafort mateix se'n mostrà molt trasbalsat i el plorà, i el seu germà i el seu oncle, que l'havien mort quan el senyor Infant els reptà, se'n excusaren dient que no l'havien conegut».²³

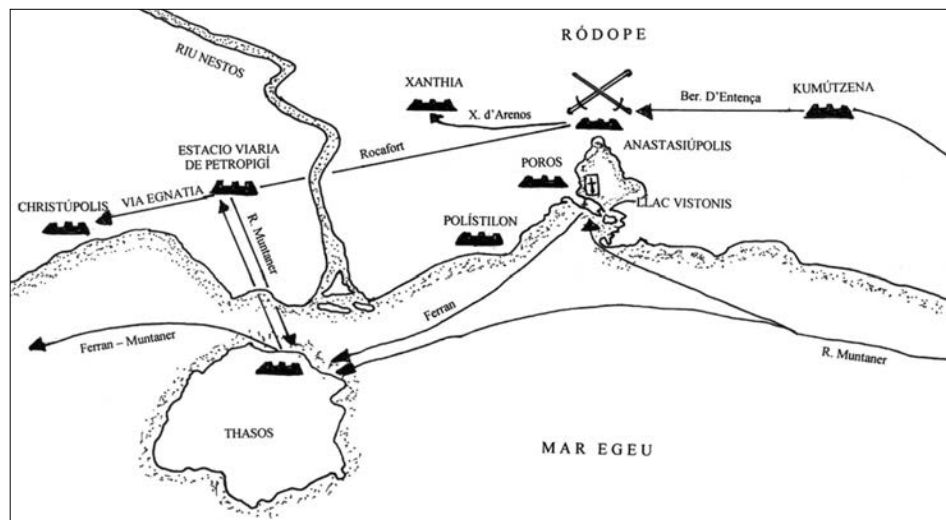
Aleshores, «el senyor Infant feu deturar en aquell lloc tota la host tres dies; i en una esglésiola ermitana que hi havia, de Sant Nicolau, enterraren el cos i hi feren cantar misses i el posaren en un bell monument que era prop de l'altar. Que Déu hagi la seva ànima! Que fou un veritable màrtir que, per evitar que es fes mal, morí».²⁴

Amb aquestes paraules de la seva Crònica ens ha conservat Ramon Muntaner la descripció de la mort i sepultura de Berenguer d'Entença, fets que tingueren lloc el mes d'agost de 1307, ara fa set-cents vuit anys.

22. *Ibíd.*, pàg. 383.

23. *Ibíd.*, pàg. 382.

24. *Ibíd.*, pàg. 383.

Plànol de la part de Tràcia on tingueren lloc els fets que aquí es contenen.

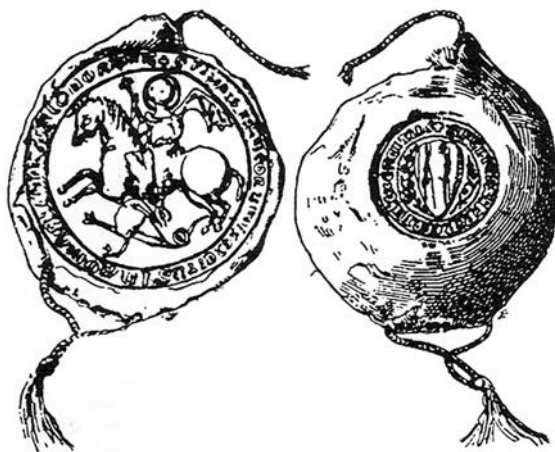
Després de passats els tres dies de dol, Ferran de Mallorca embarcà en les seves galeres que havia fet atracar «en aquell lloc on la host era», diu Muntaner,²⁵ és a dir, probablement al port de Poros, al costat de l'ermita on s'havia posat la sepultura de Berenguer d'Entença, port avui inexistent a causa dels al·luvions que han transformat la costa d'aquell indret, o potser una mica més enllà, al port de Polístilon, l'actual vila d'Abdera.

Estat actual del golf de Vistonis, vist des de l'ermita de Sant Nicolau.

25. Ídem.

Poc després, les galeres de Ferran arribaren al port de l'illa de Tassos, que Muntaner anomena Tais, «que era prop d'aquell lloc sis milles, i volgué la sort», continua Muntaner, «que jo aquell dia mateix vingués amb tota la meua Companyia a aquella illa, que no tenia cap nova de la host». ²⁶ Allí Ferran assabentà el seu fidel Muntaner del que havia passat ²⁷ i decidiren que era arribat el moment de tallar la seva relació amb la Companyia de Rocafort. Muntaner baixà a terra i, a cavall, anà a una estació de la via Egnatia per on passava la host, ²⁸ remeté el segell oficial de la Companyia i els llibres de comptes als escrivans, s'acomiadà de tots i tornà pel mateix camí fins a Tassos, on l'infant Ferran «em feu donar la millor galera que hi havia després de la seva, la qual tenia per nom "Espanyola", i amb les quatre galeres seves i el meu lleny armat i una barca armada meua, férem la via del port de l'Almiro, que és en el Ducat d'Atenes, on el senyor Infant havia deixat tres homes per fer bescuit, quan entrà a Romania». ²⁹

Segell de la Companyia Catalana.
(Dibuix tret d'un exemplar d'una col·lecció privada.) ³⁰

26. Ídem.

27. «I aquí trobí el senyor Infant, que tingué gran goig de veure'm i m'explicà tot el fet, cosa que molt em va doldre i disgustà, a mi i a tots els qui eren amb mi»; Muntaner, cap. 233, pàg. 383.

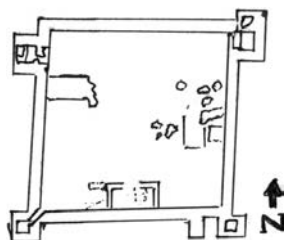
28. El professor Vakirtzis ha identificat exactament l'estació viària on Muntaner anà a entregar el segell i els llibres de comptes als escrivans de Rocafort. És la de Petropogí, a 20 km a l'est de Kavala. Aquesta estació, fundada al final de l'època bizantina, subsistia encara al començament de l'època otomana (BCH 118, 1994, pàg. 771) i ses runes són encara avui ben visibles.

29. Muntaner, cap. 235, pàg. 387.

30. Sobre aquest segell i la seva trobada, vegeu «El segell de la Companyia Catalana d'Orient», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica*, vol VII, MCMXXI-XXVI, pàg. 302-304.

Mur occidental de l'estació viària de Petropigí.

Plànol de l'estació viària on Muntaner remeté el segell i els llibres de comptes de la Companyia als escrivans de Rocafort.

EL DESCOBRIMENT DE LA TOMBA DE BERENGUER D'ENTENÇA

Quan el 1974 vaig ésser nomenat agregat cultural de l'Ambaixada d'Espanya a Atenes, em vaig esforçar a promoure tota mena de relacions entre Espanya i Grècia, principalment les històriques. Així, l'any 1980 vaig organitzar la celebració d'un congrés per a commemorar el sis-cents aniversari de l'extraordinari «Elogi de l'acròpolis d'Atenes» fet l'any 1380 per Pere el Cerimoniós, aleshores duc d'Atenes, i les mesures que va prendre per a preservar-la de qualsevol dany. Aquest fet contrasta vivament amb la inqualificable manca de sensibilitat d'italians i anglesos: els primers, la bombardejaren i destruïren, i els segons, tirant a terra el frontó, fins aleshores intacte, del Partenó per portar-lo a Anglaterra, el feren miques, salvant-ne solament aquells malaurats fragments que ara exhibeixen al Museu Britànic.

De la mateixa manera, el 2007 havia pensat commemorar la mort de l'insigne cavaller Berenguer d'Entença en el seu setè centenari, però una sèrie de circumstàncies adverses feren fracassar la iniciativa. Aquest fet m'havia familiaritzat amb la marxa de la Companyia Catalana per la Tràcia grega. L'any 1978, l'aleshores director general d'Arqueologia Bizantina del districte de Kavala, el professor Charalampos Vakirtzis, m'havia proposat estudiar sobre el terreny, seguint al peu de la lletra la Crònica de Muntaner i les *Relacions històriques* de Paquimeres, el pas dels almogàvers per Tràcia. Va ser un recorregut ple d'emocions al llarg d'un territori que quasi no havia sofert alteracions des de l'edat mitjana. Entre d'altres coses, vàrem poder constatar la fidelitat dels historiadors abans mencionats en la descripció dels llocs i els accidents geogràfics per on va passar la Companyia Catalana seguint la via Egnatia, el camí romà que unia Roma amb Constantinoble, l'empedrat basàltic del qual encara subsisteix en molts de llocs en els nostres dies. Així doncs, recordant aquella primera expedició, em vaig posar en contacte altra vegada amb el professor Vakirtzis, aleshores director general de Arqueologia Bizantina de Tessalònica, per proposar-li dur a terme una recerca de la tomba de Berenguer d'Entença i ell va acollir la meua proposta amb molt de goig.

Temps enrere, alguns arqueòlegs havien proposat diverses hipòtesis sobre el lloc d'enterrament de Berenguer d'Entença. Stilpon Kyrikidis, per exemple, predecessor del professor Vakirtzis com a director general de les Antiguitats Bizantines, que coneixia la Crònica de Muntaner per la traducció francesa de Buchon,³¹ creia que Entença havia estat enterrat en un monestir dedicat a Sant Nicolau que ja no existeix.³² C. Asdracha pensava que la tomba devia trobar-se al petit monestir, dependent del de Vapopedi al mont Athos, construït sobre una petita illa a l'entrada del llac Vistonis.³³ Però aquest ermitatge és recent i les peces paleocristianes que ara hi ha provenen probablement de la ciutat veïna de Poros. Finalment, E. Zenginís mencionava una tradició segons la qual el *tekké* (monestir) turc Kütüklü Baba, prop de la vila de Sélino, a la riba occidental del llac Vistonis, havia estat construït sobre una església cristiana dedicada a Sant Nicolau.³⁴ Desgraciadament, les excavacions en l'entorn del *tekké* no han descobert cap resta bizantina, raó per la qual la suposada tradició s'ha de descartar.

Deixant de banda les hipòtesis precedents, la nostra investigació i recognició del terreny, a la recerca de la tomba de Berenguer d'Entença seguint les dades, afortunadament molt concretes, del dos historiadors de qui hem parlat, va tenir lloc la primera quinzena del mes de juliol i ens confirmà que les excavacions dutes a terme en 1950-1951 a la regió de Poros resolien definitivament la incògnita sobre el lloc de l'enterrament de Berenguer d'Entença. Aquestes prospeccions arqueològiques havien des-

31. J. A. C. BUCHON, *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle*, París 1840. La «Chronique du très magnifique seigneur Ramon Muntaner» (pàg. 217-564) està inserida entre la «Chronique de Morée» i la «Crònica del rey En Pere e dels seus antecessors passats, per Bernat d'Esclot».

32. ST. KYRIAKIDIS, Περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης. Αἱ πόλεις Ἐάνθη καὶ Κομοτηνῆ, Tessalònica 1960, pàg. 36.

33. Catherine ASDRACHA, *La région de Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Étude de géographie historique*, Atenes, 1976, pàg. 43, nota 2.

34. E. ZENGINIS, Ὁ μπεκτασιμὸς στὴ Δυτικὴ Θράκη, Tessalònica, 1988, pàg. 226.

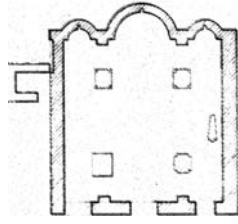
cobert, al costat de les edificacions portuàries actuals de Porto-Lago, les runes d'una gran església del segle x, restaurada en gran part a l'època dels Paleòlegs. A ras del trespol d'aquesta darrera època, acostada al mur sud de l'església, hi ha una tomba profanada, construïda amb maons, en la qual es trobaren restes d'un teixit de fils d'or.³⁵ Aquesta tomba té la particularitat de ser antropomorfa, és a dir, que el cap del difunt disposa d'una obertura rodona per a la seva col·locació. Tombes amb aquesta morfologia es troben excavades en fila sobre el penya-segat a Pétrota de Ròdope, prop de Maronée, i sobre el pujol de Bagala a Didimótikon. L'orientació d'aquests enterraments i alguns fragments de ceràmica vidriada que s'hi han trobat proven que es tracta de sepultures cristianes d'època paleòloga. No està fora lloc assenyalar la gran similitud de forma i tècnica d'aquestes tombes amb els enterraments antropomòrfics excavats a la roca, espargits aquí i allà a Catalunya, que el professor Manuel Riu, de la Universitat de Barcelona, consultat sobre aquesta qüestió en 1983, datava dels segles IX a XI, i, en particular, a propòsit de la tomba de l'església de Poros, feia notar la seva gran analogia amb les tombes antropomorfes del monestir de Santa Maria de Ripoll (segle x) i de Pezuela a Castella (segle XII). Si més no, es pot creure legítimament que les tombes antropomorfes de Tràcia tenen relació amb el pas dels catalans. Aquests haurien continuat una tradició de la seva terra, de la qual es trobaven allunyats des de feia molts d'anys,³⁶ malgrat que aquest costum ja s'hagués perdut a la pàtria d'origen. L'existència a Catalunya i a altres llocs de la forma antropomòrfica dels sepulcres no contradiu el fet que aquesta morfologia sigui la pervivència d'un model que procedeix d'època paleocristiana, si no d'abans.

Tombes probablement catalanes
al pujol de Bagala.

35. C. MACARONAS, «Χρονικά ἀρχαιολογικά», *Makedonika*, 2 (1941-1952), pàg. 657. Per les recerques posteriors a Porto-Lago (Poros), vegeu CH. VAKIRTZIS, «Αρχαιολογικές έρευνες στο Πόρτο Λάγο (Θράκη)», *Fondation Européenne de la Science, Activité Byzantine, Rapports des missions effectuées en 1980*, pàg. 48-75; *en 1981*, pàg. 58-104; *en 1982*, pàg. 6-27. L'existència del teixit de llana d'or a la tomba fou confirmada al professor Vakirtzis pel doctor Lazaridis, director general d'Antiguitats a Kavala a l'època del descobriment de l'església.

36. El professor Ernest Marcos, en la seva magnífica obra *Almogàvers* (pàg. 28), escriu sobre el començament de l'existència d'aquest cos d'exèrcit: «En els seus *Anales de la Corona de Aragón*, Jeroni Zurita, cronista major del Regne entre el 1548 i el 1580, data del 1110 l'inici de la col·laboració entre els almogàvers i la monarquia aragonesa. En aquell any, Alfons I *el Bataller*, rei d'Aragó, s'emparà de les viles sarraïnes d'Egea i Tauste amb l'ajuda de cavallers gascons. Fou aleshores —afirma Zurita— que el sobirà aragonès, per tal de defensar les places ocupades i estendre les seves conquestes cap a la zona coneguda amb el nom de “Nova Extremadura”, creà les “milícies almogàvers”».

Plànol de l'església-ermita de Sant Nicolau a Poros, amb la situació de la tomba d'Entença.

Fotografia de la col·locació de la tomba que contingué les despulles de Berenguer d'Entença.

El sepulcre antropomòrfic de Berenguer d'Entença

Lluny, doncs, de la pàtria i traït per un company, el noble Berenguer d'Entença, cabdill de la Companyia Catalana d'Orient, trobà descans en aquest lloc, prest profanat i enderrocat. Qui sap quina fi tingueren les seves despulles. I de la seva memò-

ria ben poc en queda en la dels seus compatricis actuals que, si no fos per un carrer de Barcelona —malauradament agermanat amb el de Rocafort, el seu menyspreable assassí—, ni tan sols no haurien sentit mai el seu nom. Es diu que a Joan de Mèdici, fill de Llorenç el Magnífic, príncep de Florència, enfilat sobre el solí pontifici de Roma el 1513 amb el nom de Lleó X, li agradava posar en poesia alguna de les seves reflexions existencials. Una d'elles seria tal volta escaient en aquest cas:

Oh vosaltres,
els qui esteu massa segurs de la salvació,
serena un dia una tomba ignota
recollirà vostra passada història.

BIBLIOGRAFIA I OBRES CITADES ABREUJADAMENT

- EC núm. ... = Nota núm. ... de l'edició de la *Crònica* de Muntaner.
- Gregoras: GREGORAS, Nickeforos. *Romaike Historia*. Ed. a cura de L. Schopen. Bonn, 1829-1830. (Corpus Scriptorum Historiæ Bizantinæ)
- MARCOS HIERRO, Ernest. *Almogàvers. La història*. Barcelona: L'esfera dels llibres, 2005.
- Muntaner: MUNTANER, Ramon. *Crònica*. Ed. a cura de Ferran Soldevila. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2011. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica)
- Paquimeres, ed. Failler: PACHYMÈRES, Georges. *Relations historiques IV*. Llibres X-XIII. Edició, traducció francesa i notes d'Albert Failler. París, 1999. (Corpus Fontium Historiæ Bizantinæ; 24/4)
- Paquimeres, ed. Bonn: BEKKER, Manuel (ed.). *Georgii Pachymeris de Michaele et Andronico Paleologis, libri tredecim*. Vol. I i II. Bonn, 1835.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni. *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1947.
- VAKIRTZIS, Charalampos. «Les catalans en Thrace». A: ΕΥΨΥΧΙΑ, *Mélanges offerts à Hélène Ah-weiler*. París, 1998. (Byzantina Sorboniensia; 16), pàg. 63-73.